

MASARYKOVA UNIVERZITA

FILOSOFICKÁ FAKULTA

SEMINÁŘ DĚJIN UMĚNÍ

Andrea Mantegna: Klanění tří králů

Úvod do dějin umění III: Nauka o obrazech a kresbě

Seminární práce

Autor práce: Kristýna Mahovská

BRNO 2018

OBSAH

Úvod.....	3
1 Klanění tří králů.....	4
1.1 Biblický příběh a popis malby	4
1.2 Ustálení počtu.....	5
1.3 Klanění tří králů z roku 1460	5
2 Malířská technika.....	6
2.1 Rozbor malířské techniky	6
Závěr	8
Bibliografie	9
Obrazová příloha.....	9
Seznam vyobrazení	12

ÚVOD

Úkolem této práce je představení a popsání malby Klanění tří králů od malíře Andrea Mantegny. V první části se zaměřím na objasnění ustálení počtu králů, na možné vysvětlení, jak vzniklo označení tří mudrců jako „králů“. Také se pokusím poukázat na fakt, kdy mohlo začít zobrazování třetího krále s tmavou pletí s pomocí obrazu od Mantegny s totožným námětem avšak se zcela odlišným typem zobrazení.

Ve druhé části práce se budu věnovat rozboru malířské techniky díla, kompozičním změnám, které lze zjistit díky rentgenovému prozáření. A především se druhá část práce zaměří na restaurátorské zásahy provedené v minulosti i v současnosti a jejich dopad na podobu malby.

1 KLANĚNÍ TŘÍ KRÁLŮ

1.1 BIBLICKÝ PŘÍBĚH A POPIS MALBY

Když se narodil Spasitel v judském Betlémě za vlády Heroda, tři mudrci z východu se vydali poklonit králi Židů. Na jejich cestě je doprovázela hvězda, jež byla i oznámením o narození Spasitele. Jako výraz úcty přinášely dary, zlato, myrhu a kadidlo. Během cesty se zastavili u krále Heroda, když vyzvěděl jaký je cíl jejich cesty, vyzval je, aby se při zpáteční cestě opět zastavili a prozradili mu, kde se král Židů nachází. Mudrci pak na pokyn anděla, který se jim ve snu zjevil a varoval je, se vraceli jinou cestou a místo Herodovi neoznámili. Herodes se obával svého postavení po narození Mesiáše, nechal usmrtit všechny chlapce do věku dvou let. I Josef měl sen, v němž jej varoval anděl, aby s Marií i dítětem prchl do Egypta.

Mantegna výjev zasadil do neutrálního pozadí s jasně definovanými detaily, aby se pozornost diváka soustředila na zrození Mesiáše. Horizontální kompozice s pěti postavami a čtyřmi umístěnými těsně kolem narozeného Spasitele spočívajícího v náručí Panny Marie, za níž stojí svatý Josef dohlížející na konání mudrců. Svatá rodina je umístěna na levé straně obrazu a mudrcové na straně pravé, nejspíše jako naznačení příchodu z východu. Mudrcové přišli vzdát hold a úctu Spasiteli s dary na důkaz uznání dítěte za Syna Božího. Hlavním předmětem uctívání v křesťanském světě je obětování.¹ Obětován byl Syn Boží. Poklona tří králů je jakou si předzvěstí jeho oběti pro lidstvo již při narození. Mudrcové jsou zachyceni v reakci úžasu při setkání se Spasitelem. V pravé dolní části se sklání muž s lysou hlavou, bílým vousem, bázni snad až úlekem zaznamenaným ve tváři pootevřením úst. Jako dar podává bílý porcelánový šálek s modrými květy, jehož obsah nelze přesně definovat. Je oděn do vyšívaneho pláště, jehož výšivka je patrná na levém rameni. Zdobí jej kožešinový límec. Za ním v pravé horní části stojí muž tmavé pleti v turbanu skládající se z leopardí kůže a oranžové látky. Z uší mu visí dlouhé perlové náušnice. Perly jsou připevněny na drobných zlatých řetízcích, které splývají až k modré haleně a zelenému plášti. Jeho ústa jsou otevřená údivem, že spařil Syna Božího. Přináší zlacenou nádobu s víkem, nejspíše je naplněna zlatem vzhledem k velikosti nádoby. Nejbližší středu obrazu, za postavou s lysou hlavou, se nachází muž s hnědým vousem a s hloubavým pohledem upřeným na Spasitele. Oděn je v šarlatový plášť s kožešinovým límcem a na hlavě mu spočívá bílý turban zakončený rudou látkou. Ve své pravé ruce svírá vypouklou nádobku uzavřenou zlatým víkem. Její obsah je rovněž neznámý. Nikdy nebylo přesně definováno, kdo jaký dar přinesl.²

Dítě zahaluje šedivé plátno, pravou ruku má připravenou k požehnání, a korunuje jej svatozář. Zpod látky se mu vynořilo holé rameno a dvě drobné nohy. Marie sklání hlavu k dítěti, které je osvětlováno září, již není možné specifikovat, odkud vychází, zároveň

¹ André Molien, heslo Adoration, in: Frank Leslie Cross (ed.), *The Oxford Dictionary of the Christian Church*, London 1958, s. 18.

² Ibidem, s. 19.

je však ono samo božskou září. Tvář matky Spasitele je mladistvá s hladkými rysy a oči se sklání láskyplně k dítěti. Zahaluje ji zlatavě žlutý přehoz a její hlavu korunuje svatozář. Na rozdíl od jejího mladistvého vzhledu stojí postarší Josef s vrásčitým čelem, šedivým vousem i vlasy, které ukryl pod rudou pokrývkou, nad níž si divák povšimne bledé svatozáře. Josef stojí za Mariiným pravým ramenem při levém okraji malby a dohlíží na počínání mágů. [Obr. 1]

1.2 USTÁLENÍ POČTU

Pro církve představuje Klanění tří králů první příklady křesťanského uctívání, Kristova odhalení jeho božství lidstvu. Ačkoli jejich přesný počet není stanoven, postupem času se ustálil na tři, a to díky třem darům, které byly předloženy svaté rodině, ovšem někdy se počet zastavuje až na dvanácti.³ Počet tří mužů byl přijat poměrně brzy, když byl poprvé zobrazen na jedné z desek dveří Santa Sabina v Římě již kolem roku 430. Velmi častým zobrazením bylo prezentovat Krále jako tři věky člověka.⁴ Tedy mládí, střední věk a stáří. Od osmého století jsou přidělovány jména dle stáří. Nejstarší Melichar, muž středního věku je pojmenován Baltazar a nejmladší Kašpar.⁵ Označení *Králové* však neexistuje zcela od počátku. Toto označení lze spojit s přemístěním ostatků z Milána roku 1164, kdy je císař Fridrich Barbarossa přemístil do Kolína nad Rýnem. Císař jejich uctívání využil pro politický záměr. Tedy tím, že jim bylo uděleno od Krista požehnání, stalo se tradicí po korunovaci v Cáchách, aby císař přišel pro požehnání do kaple s ostatky Tří králů.⁶ Jejich identifikace jako Králů by tedy mohla pocházet z této tradice.

1.3 KLANĚNÍ TŘÍ KRÁLŮ Z ROKU 1460

Mantegna v roce 1460 vytvořil první Klanění tří králů pro Ludovica Gonzagu vévodu z Mantovy. [Obr. 2] Umístil Madonu s dítětem do temné jeskyně. Temnota vyplněna světlem, byla jednou z hlavních metafor příchodu Mesiáše. S hvězdou lesknoucími se přímo nad karavanou doprovázející tři příchozí klanící se Spasiteli. Melichar první a nejstarší předložil svůj dar. Baltazar pokládá dar a jeho zrak ulpívá na dítěti a hodlá se poklonit. Za nimi klečí Kašpar v dostatečné vzdálenosti ze strachu z Božího Syna. Společně představují velkolepé zobrazení uctívání. V pozadí jejich družina projevuje exotičnost a cizokrajnost svými oděvy, turbany a zvířaty. Zde se umělec věnuje prezentaci rozmanitosti a zvláštnosti východního světa. Velbloudi jsou vykresleni zcela přesně snad podle živé předlohy, otázkou je, kde se Mantegna mohl s touto živou předlouhou setkat.

³ Gertrud Schiller, *Iconography of Christian Art, Vol. I: Christ's incarnation, childhood, baptism, temptation, transfiguration, works and miracles*, London 1971, s. 105.

⁴ Erica Tietze-Conrat, *Mantegna: Gemälde, Zeichnungen, Kupferstiche*, London 1959, s. 18

⁵ *Ibidem*, s. 20.

⁶ Keith Christiansen, The Genius of Andrea Mantegna, *Metropolitan Museum of Art Bulletin* LXVII, č. 2, 2009, s. 56.

Mantegna zobrazil dva krále s bílou pletí a třetího s pletí tmavou, personifikují tři kontinenty tehdejšího světa: Evropa, Asie a Afrika.⁷ Ovšem král s černou pletí začíná být zobrazován od 60. či 70. let 15. století. Jan z Hildesheimu charakterizoval Kašpara s černou pletí ve svém spise *Historia Trium Regum* (Historie tří králů) již ve 14. století.⁸ Bylo však velmi málo dostupných kopií a nikdy nebyly přeloženy do italštiny.⁹ Mantegna možná znal obrazové příklady z Německa, není tedy pravděpodobné, aby byl král s tmavou pletí vytvořen v Itálii nezávisle na německém spise.

2 MALÍŘSKÁ TECHNIKA

2.1 ROZBOR MALÍŘSKÉ TECHNIKY

Podoba malby se od doby, kdy byla vytvořena, značně změnila. Blednutí původních barev je patrné z rentgenového snímku, kde vystupují jako tmavé skvrny. Hlava Panny Marie je zachována nejlépe i s její původní krásou a živou expresivitou. [Obr. 3] Nenalezneme však žádné zásadní změny v kompozici. Mantegna musel naplánovat obraz tak důkladně na přípravných kresbách, že na výsledné malbě poupravil pouze detaily. Bohužel pro tuto práci nejsou známy žádné přípravné náčrty. Nejsou známy ani u dalších jeho děl.¹⁰ Mohl je tedy snad systematicky ničit, poté co posloužily svému účelu? Rozmazání obličejů dítěte, Josefa, pravé nohy dítěte a levý ukazováček Marie naznačují provedené změny.

Restaurování se obecně nesnaží skrývat nedokonalosti, ale obnovit tóny a barevný kolorit, nejvíce se podobající originálu. Povrch malby původně nebyl opatřen ochrannou vrstvou laku.¹¹ Bez ochranné vrstvy laku se barva stává dosti zranitelnou vůči nečistotám. Jakmile dojde k poškození, charakter původní barvy je obtížné obnovit. Proto v 19. století restaurátoři opatřili malbu lakovou vrstvou.¹² Vrstva byla aplikována se záměrem obnovení intenzity barev, což však mělo naprosto opačný účinek, plátno lak absorbovalo. Ačkoli byla technika v 19. století určena jako tempera, analýza provedená Johnem Millsem z Národní galerie v Londýně identifikovala části zvířecích pozůstatků, do kterých byl vmíchán barevný pigment.¹³ Dřívější restaurátorské postupy tedy nebyly správné, kvůli nedostatkům informací o technice malby. V 70. letech minulého století proběhly pokusy o odstranění laku, neexistuje však bezpečný prostředek k jeho úplnému odstranění a zároveň nepoškození malby. Ecce Homo (okolo 1500) je jedním z Mantegnových nejlépe dochovaných děl. [Obr. 4]

⁷ Schiller (pozn. 1), s. 108.

⁸ Dawson Carr, *Andrea Mantegna: The Adoration of the Magi*, Los Angeles 1997, s. 56.

⁹ *Ibidem*, s. 57.

¹⁰ Christiansen (pozn. 4), s. 48.

¹¹ Carr (pozn. 6), s. 7.

¹² *Ibidem*, s. 7.

¹³ Andrea Rothe, *Andrea Mantegna's Adoration of the Magi, in: Historical Painting Techniques, Materials, and Studio Practice*, Los Angeles 1995, s. 110.

Předešlé průzkumy nezaznamenaly žádné užití laků stejně jako u Klanění. Pravděpodobně bylo uchováváno za skleněnou deskou.¹⁴ Tato Mantegnova práce tedy může posloužit jako vodítko při představě originálního vzhledu Klanění tří králů. Vlasy, [Obr. 5] vrásčitá kůže [Obr. 6] a záhyby šatů mají v případě Ecce Homo mnohem větší intenzitu a sílu i na pouhých reprodukcích. Textury na Klanění tří králů se ztrácí na kožešinových límcích králů, stejně jako na zlatém lemování živůtku Matky Boží a svatozářích. Mantegna pravděpodobně chtěl docílit jasu barev a rozzáření detailů, aby neztratily svoji vizuální sílu nedostatkem světla, které by mohlo být způsobeno právě umístěním v soukromé kapli či pokoji.

Svatozáře jsou zdobeny mletým zlatem smíchaným s kličem¹⁵ a provedeny jemnými tahy lehce se rozšiřujícími k vnějším okrajům, rovněž tak lemy na panenských šatech a náušnice jsou zdůrazněny zlatými liniemi. Toto vše bylo provedeno technikou odpovídající popisům a postupům sepsaných v rukopisu Johanna Alcheria. Na výrobu kliču byly užívány ostatky nejčastěji ovčích či kozích srstí, popřípadě rybích kostí. Rozsáhlý popis přípravy je obsažen právě v rukopisu Johanna Alcheria popisující malířské materiály užívaných při iluminacích rukopisů v *receptu XXVI*: „*Pokud má být použito zlato, připravte jej takto: Materiál je vložen do nádoby s vodou, jež bude umístěna nad plamenem. Do vroucí vody se vsype látka, po zahřátí se pergamen vyjme a nechá se vyschnout a vloží se do rámu. Tento recept tedy popisuje ošetření materiálu, pro nějž je malba určena tak, aby byla méně absorpční a barvy přilnuly bez pohlcení.*“¹⁶

¹⁴ Ibidem, s. 111.

¹⁵ Ibidem, s. 113.

¹⁶ Ibidem, s. 114.

ZÁVĚR

První část práce se zaměřuje na objasnění ustálení počtu králů, na možné vysvětlení, jak toto označení vzniklo a především druhá část na techniku malby, jež byla chybně identifikována v 19. století a následné restaurátorské zásahy ji spíše poškodily. Díky novějším průzkumům byla správná technika charakterizována a k jejímu obnovení mohly být použity ty správné metody, které se naopak zaslouží o zvýšení estetické kvality díla.

S rentgenovými snímky lze velmi dobře popsat stav původní malby a pozměněnou kompozici. V Mantegnově případě však k žádným zásadním změnám nedošlo, pouze k drobným obměnám. Nejsou známy ani žádné přípravné skici k žádnému z jeho děl.

Informace o funkci ani provenienci nejsou známé. Jsou tedy možné jen spekulace, kdo mohl být objednavatelem. Jisté je, že obraz byl určen pro soukromou zbožnost, kvůli novému typu intimního zobrazení Klanění tří králů.

BIBLIOGRAFIE

Dawson Carr, *Andrea Mantegna: The Adoration of the Magi*, Los Angeles 1997.

Erica Tietze-Conrat, *Mantegna: Gemälde, Zeichnungen, Kupferstiche*, London 1959.

Keith Christiansen, The Genius of Andrea Mantegna, *Metropolitan Museum of Art Bulletin* LXVII, č. 2, 2009, s. 4–64.

André Molien, heslo Adoration, in: Frank Leslie Cross (ed.), *The Oxford Dictionary of the Christian Church*, London 1958.

Andrea Rothe, Andrea Mantegna's Adoration of the Magi, in: *Historical Painting Techniques, Materials, and Studio Practice*, Los Angeles 1995, s. 111–117.

Gertrud Schiller, *Iconography of Christian Art, Vol. I: Christ's incarnation, childhood, baptism, temptation, transfiguration, works and miracles*, London 1971.

OBRAZOVÁ PŘÍLOHA

Obr. 1: Andrea Mantegna: Klanění tří králů, okolo 1500, The J. Paul Getty Museum, Kalifornie

Obr. 2: Andrea Mantegna: Klanění tří králů, 1460, Galleria degli Uffizi, Florencie.

Obr. 3: Rentgenový snímek Klanění tří králů.

Obr. 4: Andrea Mantegna: Ecce Homo, 1500, Musée Jacquemart – André, Paříž.

Obr. 5: Andrea Mantegna: Ecce Homo, 1500, Musée Jacquemart – André, Paříž, detail.

Obr. 6: Andrea Mantegna: Klanění tří králů, okolo 1500, The J. Paul Getty Museum, Kalifornie, detail.

SEZNAM VYOBRAZENÍ

Obr. 1: Andrea Mantegna: Klanění tří králů, okolo 1500, The J. Paul Getty Museum, Kalifornie. Zdroj: [www.getty.edu/museum]	9
Obr. 2: Andrea Mantegna: Klanění tří králů, 1460, Galleria degli Uffizi, Florencie. Zdroj: [www.uffizi.it]	10
Obr. 3: Rentgenový snímek Klanění tří králů. Zdroj: Carr 1997, s. 5	10
Obr. 4: Andrea Mantegna: Ecce Homo, 1500, Musée Jacquemart – André, Paříž. Zdroj: [www.musee-jacquemart-andre.com]	11
Obr. 5: Andrea Mantegna: Ecce Homo, 1500, Musée Jacquemart – André, Paříž, detail. Zdroj:[www.musee-jacquemart-andre.com]	
Obr. 6: Andrea Mantegna: Klanění tří králů, okolo 1500, The J. Paul Getty Museum, Kalifornie, detail. Zdroj: [www.musee-jacquemart-andre.com]	12